

Entorn de l'epistolari de Joan Coromines

El projecte d'edició dels epistolaris de Joan Coromines va néixer després de la mort del nostre filòleg, esdevinguda el 2 de gener de 1997 a Pineda de Mar, lloc habitual de residència pràcticament des de la seva jubilació com a *full professor* de la Universitat de Chicago. Poc després de la mort de Joan Coromines s'inicià la catalogació i ordenació dels materials, llibres i papers, dipositats al seu estudi i biblioteca de Pineda de Mar. En un dels calaixos de mà dreta del seu despatx, presidit per la Underwood negra que havia comprat a l'Argentina i amb la qual havia escrit els milers de pàgines de les seves obres, hi havia un sobre polsegós de mida de mig foli, que contenia totes les cartes que havia rebut de Pompeu Fabra i la còpia de les que li havia tramès, així com altres materials connectats amb aquesta relació. Un cop examinat el contingut, de seguida es va veure que es tractava d'un material important, que calia donar a conèixer. La Fundació Pere Coromines, doncs, va decidir publicar aquests materials i amb aquesta finalitat va crear la col·lecció «Textos i Estudis», amb un format, estructura i tipografia que bàsicament s'ha anat repetint posteriorment, caracteritzada per unes cobertes dissenyades per l'artista Perejaume.

LA COL·LECCIÓ «TEXTOS I ESTUDIS»

El primer volum d'aquesta col·lecció va ser, doncs, *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili*,¹ que va aparèixer al primer trimestre de 1999, tot i que amb data de 1998 per fer-lo coincidir amb el cinquantenari de la mort de Pompeu Fabra. Aquest volum, prologat per Max Cahner, president de la

1. Fa referència a: *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998), ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, presentació de Max Cahner, proemi de Manuel Castellet, Barcelona, Fundació Pere Coromines, coll. «Textos i Estudis», núm. 1.

Fundació Pere Coromines, i Manuel Castellet, aleshores president de l'IEC, va ser a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas i aplegava sis cartes de Fabra i nou de Coromines,² a més de la correspondència amb Ferran Rahola, gendre de Pompeu Fabra, iniciada amb la comunicació de la mort de Mestre Fabra, i continuada pel procés de publicació de la *Gramàtica catalana* de 1956, anomenada «pòstuma», de la qual va tenir cura J. Coromines. Ferran Rahola va ser substituït com a interlocutor, a partir d'un cert moment de l'edició de la gramàtica pòstuma, per Frederic Rahola, cosí de l'anterior i propietari de l'editorial Teide, que la publicà. Aquest epistolari, a més, afegia com a annex diverses perles inèdites de Pompeu Fabra, com l'estudi «Grafia dels mots composts, sintetitzats o no, amb guionet o sense», la «Llista d'exemples i altres notes —Papers solters—», així com una «Llista d'esmenes al diccionari Fabra», seguida d'unes «Esmenes a la “Gramàtica pòstuma” de Pompeu Fabra», signades per J. Coromines.

De fet, la fortuna de trobar en un únic sobre ben conservats tots els papers de la relació de Fabra amb Coromines va facilitar la intenció que la Fundació Pere Coromines tenia de voler mostrar la relació íntima entre mestre i deixeble, que aquest intercanvi epistolar palesava a bastament.

Després de la publicació d'aquest epistolari es va procedir a una ordenació sistemàtica de la correspondència global de J. Coromines, prou ben ordenada, conservada i classificada per anys. Després d'una primera avaluació d'aquests materials, la Fundació Pere Coromines va valorar-ne positivament el contingut i va decidir-ne la publicació per corresponsals a mesura que s'anessin completant. Per tant, d'entrada es va descartar una publicació cronològica, perquè es va entendre que això dificultaria el seguiment dels diversos discursos, prolongaria excessivament en el temps la conclusió dels diversos diàlegs i dificultaria la publicació de l'obra. Al capdavall, enteníem que un cop publicada la totalitat de l'epistolari de Joan Coromines també es podria fer, si algú hi estava interessat, una lectura transversal, que és la que nosaltres mateixos assajarem en la segona part d'aquesta conferència en alguns d'aquells punts que ens semblen més interessants.

La correspondència de Joan Coromines, com acabem de dir, estava ben conservada, però no era completa en tots els casos. J. Coromines conservava habitualment els originals de les cartes rebudes pels diversos interlocutors, i la còpia de les trameses en el cas que s'haguessin escrit a màquina, fet que era el més habitual. De totes maneres, hi havia, a més de la mancança de la còpia dels originals de Coromines escrits a mà, alguns buits en les cartes rebudes, imputables a pèrdues. Un cop reordenada la correspondència per corresponsals de manera cronològica

2. Amb posterioritat a l'edició d'aquest epistolari es van trobar dues cartes inèdites més de J. Coromines, publicades a la *Revista de Catalunya* (núm. 208, juliol-agost 2005) sota el títol de «Dues cartes inèdites de Joan Coromines a Pompeu Fabra», a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas.

i detectats els buits corresponents, es va procedir a contactar amb els interlocutors o, en el cas de la mort d'aquests, que era lamentablement el més freqüent, els seus hereus, per tal de completar, en la mesura que fos possible, els buits existents i per sol·licitar el permís per a la publicació dels materials. Un cop feta aquesta tasca, que encara continua en els epistolaris pendents de publicació i que en alguns casos ha estat inevitablement i comprensiblement lenta, es procedia a l'edició fidedigna de les cartes i a l'anotació escrupolosa, criticada per alguns i elogiada per alguns altres, que nosaltres defensem.

El volum que vam publicar després contenia la relació epistolar de Joan Coromines amb el filòleg illenc més important del seu temps, Francesc de B. Moll.³ Es tracta d'un gruixut volum, prologat per Aina Moll, filla del venerable filòleg menorquí, l'ajuda de la qual va ser imprescindible per completar aquest epistolari, que reuneix un total de dues-centes vint-i-tres cartes, que s'estenen entre el 1933 i el 1980 —cent set de Coromines a Moll i cent catorze de Moll a Coromines. En annex, a més, s'afegia la correspondència conservada entre P. Fabra i F. de B. Moll: dues cartes de P. Fabra i dues de F. de B. Moll.

Sota el títol d'*Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*⁴ publicàvem, prologat per la reconeguda planiana Marina Gustà, les dotze cartes conservades entre el nostre lingüista i Josep Pla: vuit de Coromines i quatre de Pla intercanviades entre el 1961 i el 1974. Aquest volum, el tercer de la col·lecció «Textos i Estudis», va ser coeditat conjuntament per la Fundació Pere Coromines i Edicions Destino i va aparèixer el 2001, coincidint amb el vintè aniversari de la mort de l'escriptor empordanès. La correspondència permet rastrejar la gènesi de l'*homenot* Joan Coromines de Josep Pla. Un annex recollia, a més, sis articles de J. Pla i dos de J. Coromines, de difícil localització, connectats amb els temes relacionats amb l'epistolari. Aquest costum de publicar en annex textos relacionats amb l'epistolari serà a partir d'aquest volum habitual.

El volum quart de la col·lecció va aparèixer l'any 2002 i recollia la relació epistolar amb el brillant assagista valencià Joan Fuster.⁵ Prologat per Jaume Pérez Montaner, la correspondència era formada per un total de trenta-sis cartes escrites entre el 1955 i el 1991, vint-i-dues de J. Coromines i catorze de J. Fuster.

3. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll: Apèndix: Epistolari Pompeu Fabra & Francesc de Borja Moll* (2000), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg d'Aina Moll, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 2, 623 p.

4. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla* (2001), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de Marina Gustà, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 3, 164 p.

5. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster* (2002), ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de Jaume Pérez Montaner, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 4, 180 p.

El mateix any es publicà l'*Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*,⁶ prologat per Jaume Medina. Aquest interessant epistolari ha passat més desapercebut que el que es mereix l'interès intrínsec de les quaranta-tres cartes escrites entre el 1928 i el 1960 per J. Coromines (vint-i-vuit cartes) i C. Riba (tretze cartes).

L'any següent va ser el torn del volum que recollia la correspondència amb dos catalans exiliats a Amèrica. Es tractava d'assenyalar la relació del nostre filòleg amb les colònies de catalans exiliats, de les quals, recordem-ho, ell també formà part. Els seus interlocutors van ser el patrici Hipòlit Nadal i Mallol, exiliat a l'Argentina des de començaments del segle xx i editor de la mítica revista *Ressorgiment*, i el comedïograf Avel·lí Artís i Balaguer,⁷ pare de Tísner, establert a Mèxic després de la Guerra Civil i editor de *La Nostra Revista*. En total les cartes conservades d'aquesta relació són vint-i-vuit, escrites entre el 1941 i el 1970: sis de J. Coromines a H. Nadal i catorze d'H. Nadal, i quatre de Coromines a A. Artís i quatre també a la inversa.

El darrer volum aparegut fins ara i setè de la col·lecció és l'*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*,⁸ prologat per Albert Manent, que aplega les cent dinou cartes intercanviades entre el 1946 i el 1983 pel nostre filòleg (vint-i-nou cartes) i l'escriptor i editor J. Sales (vuitanta-vuit cartes) amb el debat de fons del model de llengua literària.

En total, fins ara tenim publicades un total de gairebé mig miler de cartes —concretament quatre-centes setanta-cinc.

VOLUMS PENDENTS

Els projectes més immediats que tenim en cartera dins el projecte d'edició de l'*Epistolari Joan Coromines* és el volum que recollirà la correspondència amb el seu pare, Pere Coromines. Es tracta de la relació epistolar establerta entre el 1925 i el 1939, any de la mort de Don Pere a Buenos Aires, a l'exili argentí. En total són 317 cartes, que ocuparan més de mil pàgines, que recullen, d'una banda, els «anys d'aprenentatge» de Joan Coromines a Montpeller (1926-1927), on va tenir de professors G. Millardet i M. Grammont; a Madrid (1928), on va contactar amb R. Menéndez Pidal, i a Zuric (1928-1929), on J. Jud va marcar profundament el nostre filòleg,

6. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de Jaume Medina, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 5, 349 p.

7. Fa referència a: *Epistolari de Joan Coromines amb exiliats catalans d'Amèrica: Hipòlit Nadal i Mallol i Avel·lí Artís i Balaguer* (2003), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de José M. Murrià, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 6, 263 p.

8. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg d'Albert Manent, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 7, 489 p.

i a París (1939); i, d'altra banda, la correspondència dels anys de guerra (1936-1939). Per les pàgines d'aquest epistolari, el jove filòleg reflexiona sobre la seva carrera, desplega projectes, analitza els mètodes dels seus professors i treballa i estudia incansablement; també hi pren un relleu considerable la figura de Pere Coromines, esdevingut un veritable *pater familias*, que aconsella, que renya, que estima.

Hi ha prevista també enguany l'edició de l'*Epistolari Joan Coromines & Josep M. de Casacuberta*, que reunirà la correspondència (1926-1981, cent dues cartes) amb el seu mestre i amic Josep M. de Casacuberta, que introduí Coromines en l'estudi de la toponímia i a qui el nostre filòleg va dedicar els vuit volums del seu *Onomasticon Cataloniae*.

Un altre dels epistolaris previstos és el que recollirà la correspondència entre Joan Coromines i Manuel Sanchis Guarner, el filòleg valencià més important del seu temps. En total setanta-quatre cartes (quaranta-sis de Coromines i vint-i-vuit de Sanchis) intercanviades entre el 1935 i el 1974.

El professor José M. Pascual, amb la col·laboració de José I. Pérez Pascual, també té molt avançada l'edició de l'epistolari de Coromines amb Don Ramón Menéndez Pidal, que aplegarà gairebé un centenar de cartes intercanviades entre el 1929 i el 1964.

Un altre volum recollirà la correspondència al voltant de l'edició de la *Miscel·lània Fabra*, que J. Coromines va emprendre amb grans esforços des de l'Argentina. Els seus corresponents van ser Francesc Cambó, Rafael Patxot, l'AACC, Josep Rovira, Joan Gili, Joan Ventura i Sureda, Miquel Ferrer, entre d'altres.

La quarantena llarga de cartes escrites entre el 1930 i el 1961 que es van intercanviar J. Coromines amb Lluís Nicolau d'Olwer, amb pròleg d'Eulàlia Duran, formarà un altre dels volums d'aquesta col·lecció.

Els altres volums projectats, encara per completar,⁹ reuniran la correspondència que J. Coromines va mantenir amb intel·lectuals de la talla de Jordi Rubió —una vintena de cartes entre el 1948 i el 1980—, Pere Bosch i Gimpera —més de quaranta cartes entre el 1953 i el 1973—, Pere Bohigas —una cinquantena de cartes intercanviades entre el 1949 i el 1989—; amb els filòlegs castellans Américo Castro —quaranta-sis cartes conservades entre el 1940 i el 1963— i Tomás Navarro Tomás —trenta-dues cartes entre el 1942 i el 1973—; Josep M. Batista i Roca —divuit cartes entre el 1952 i el 1959—; Antoni M. Badia i Margarit, Albert Manent i el seu editor Max Cahner.

Les més de tres-centes cartes escrites entre el 1957 i el 1996 amb el seu deixeble Joseph Gulsoy formaran un altre volum; Henrike Knörr està preparant el volum de correspondència entre J. Coromines i Antonio Tovar, Koldo Mitxelena i

9. Les dades aquí expressades només recullen el nombre de documents que hi ha dipositats a l'Arxiu de la Fundació Pere Coromines, prèvia la recollecció completa dels materials.

Manuel Agud —quaranta-vuit cartes (entre el 1952 i el 1982) de Coromines i A. Tovar; setanta-sis cartes (entre el 1956 i el 1987) de Coromines i Koldo Mitxelena, i vuit cartes (entre el 1970 i el 1974) de Coromines i Manuel Agud.

El projecte global d'edició de l'*Epistolari Joan Coromines* és previst que tingui uns vint-i-cinc volums, i no tenim cap dubte que constituirà un dels corpus epistolars catalans més importants del segle xx.

Voldríem remarcar, també, la importància d'aquests epistolaris per a la història, si més no, cultural, del nostre país. Importància que rau en el fet que el nostre país va estar emmordassat i emmanillat durant quaranta anys per culpa de la dictadura franquista; durant quaranta anys la realitat d'aquest país no va sortir en els diaris. La recuperació d'aquest passat, d'aquesta memòria històrica, per mitjà de la comunicació epistolar dels caps de brot, de les elits intel·lectuals catalanes, esdevé en determinats aspectes imprescindible. Els diversos volums que formen l'*Epistolari Joan Coromines* són materials preciosos que contenen informació necessària per reblir els forats que la nostra realitat ha deixat en la nostra història. També voldríem destacar el fet que molt sovint els interlocutors d'aquests reculls epistolars, com és el cas que ens ocupa, eren gent d'una alta qualitat humana i moral, amb un ús de la llengua exemplar, modèlic. Totes aquestes característiques fan dels epistolaris de la nostra *intelligència* del segle passat una perla preciosa que creiem que cal preservar i donar a conèixer.

A més, aquests epistolaris, escrits majoritàriament durant les tres primeres quartes parts del segle xx, són els últims cartutxos, els darrers exemples, del gènere epistolar entès com un gènere fruit d'una necessitat espontània. Amb ells, hi insistim, s'acaba el gènere epistolar. Avui dia els diversos sistemes de comunicació, més immediats, fàcils i barats, condemnen aquest gènere, el gènere epistolar, a la desaparició. Per tant, ens trobem davant els darrers exemplars d'una espècie en via d'extinció, i ens sembla que això també és un al·licient afegit a l'hora d'enfrontar-se a epistolaris com el de Joan Coromines.

* * *

Joan Coromines va establir, per mitjà del seu epistolari, una xarxa de relacions amb les elits de la intel·lectualitat catalana del moment. El seu epistolari, doncs, és teixit talment com una teranyina, de manera que si estirem un fil, se'n ressent tota l'estructura. Això ens permet agafar un tema i, saltant d'un epistolari a un altre, fent-ne una lectura transversal, veure com repercuteix en tot el corpus epistolar. El *Diccionari general de la llengua catalana*,¹⁰ de Pompeu Fabra, ens

10. Fa referència a: Pompeu FABRA (1932), *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, Catalònia. Per a una informació detallada d'aquest volum, cf. J. SOLÀ i P. MARCET i SALOM (1998), «Bi-

permetrà exemplificar això que deïem: l'íntima relació dels diversos epistolaris de Joan Coromines.

ESMENES I ADDICIONS AL DICCIONARI FABRA

Comencem, doncs, amb l'epistolari entre Pompeu Fabra i Joan Coromines. Fabra mateix, en una carta tramesa a Coromines pocs mesos després d'acabar la Guerra Civil,¹¹ comenta:

Jo estic consternat pel que m'ha passat amb els meus papers: amb les preses amb què vaig haver de sortir de Barcelona, no vaig poder emportar-me'ls, i entre ells hi havia una part ja redactada de la *Gramàtica* i totes les esmenes i addicions fetes al *Diccionari* en vistes a una segona edició. En Torres va rebre l'encàrrec de posar-los en un lloc segur; suposo que ho haurà fet; però la dificultat serà fer-los arribar a mans meves.

Fabra mateix, doncs, ens informa que havia deixat a Barcelona ja redactades «totes les esmenes i addicions fetes al *Diccionari* en vistes a una segona edició», notícia de la qual no teníem cap referència.

Miquel Torres i Ferrer¹² devia fer, en part, bé la seva feina, si més no pel que fa a la *Gramàtica*,¹³ que pòstumament el mateix Coromines s'encarregà d'editar. Pel que fa a les «esmenes i addicions» de Fabra, tot fa pensar que la sort no va ser la mateixa, ja que el mateix Fabra, en una carta escrita pràcticament deu anys després d'aquella,¹⁴ diu:

bliografia de Pompeu Fabra», a *Homenatge a Pompeu Fabra: 1868-1948: Fidelitat a la llengua nacional: Biografia, antologia, bibliografia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans: fitxa 097. Per a un estudi tipològic i estructural d'aquest diccionari, cf. G. COLON i A.-J. SOBERANAS (1991), *Panorama de la lexicografia catalana: De les glosses medievals a Pompeu Fabra*, 2a ed., Barcelona, Enciclopèdia Catalana, col·l. «Biblioteca Universitària», p. 217-234.

11. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta III, 8-IV-1939, p. 27-28.

12. Miquel Torres i Ferrer fou col·laborador de Fabra en la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Feia, oficialment, tasques subalternes, però era una persona de la confiança absoluta de Fabra i feia, amb eficàcia i discreció, de filtre de les visites que Fabra rebia.

13. Fa referència a: Pompeu FABRA (1956), *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide, anomenada també «Gramàtica de 1940», perquè «el Mestre començà de treballar en aquest llibre l'any 1940» («Prefaci», de Joan Coromines, p. VIII). També és anomenada «Gramàtica pòstuma» o «Gramàtica per als mestres». J. Coromines fou qui tingué cura de l'edició. Per a una informació detallada d'aquest volum, cf. J. SOLÀ i P. MARCET (1998): fitxa 145. Per a una descripció detallada del manuscrit, cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998), p. 131, núm. 2.

14. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xv, 15-III-1948, p. 70.

Retardava la contesta a la vostra lletra perquè volia adjuntar-hi la llista de les innovacions ortogràfiques que penso proposar a l'Institut en ocasió d'haver emprès aquest la revisió del meu *Diccionari*. Però veient que a hores d'ara encara no tinc confeccionada sinó una petita part d'aquesta llista, no vull deixar passar més temps sense escriure-us acusant-vos la recepció de la vostra lletra, tot proment-vos, però, que us la trametré com més aviat pugui, perquè abans d'enviar-la a la Secció Filològica voldria que ens poséssim d'acord vós i jo sobre les reformes que convé sotmetre a l'aprovació de l'Institut.¹⁵

Per tant, Fabra tenia com a únic interlocutor d'aquestes «esmenes i addicions» al diccionari Fabra Joan Coromines. Hi ha proves d'aquesta connivència entre Fabra i Coromines en les cartes posteriors,¹⁶ en què Fabra li trametia una part de les llistes d'esmenes¹⁷ que l'Institut havia de sancionar, canvis que eren «en conjunt els mateixos que vós proposàveu de fer anys endarrera».

De fet, no deixa de ser normal que, un cop publicat l'any 1932 el *Diccionari general de la llengua catalana*, automàticament s'iniciés un procés de recollida d'esmenes i d'elaboració d'addicions amb vistes a una segona edició, procés que va estroncar la derrota de la Guerra Civil i l'exili consegüent. Ara bé, el que ja sobta més és que es reprengué a finals de la dècada dels quaranta. Per tant, no és arriscat suposar que aquest procés d'elaboració d'una segona edició del diccionari Fabra per part de l'IEC respongui més a un desig de normalitat que no pas a una possibilitat real.

Fabra, doncs, va trametre una part de les llistes a Coromines. Diem «una part», perquè «en les llistes que he tramès fins ara, ja he fet alguns canvis de grafia sense esperar l'aprovació de l'Institut, segur que no els ha de mancar ja que vénen a corregir veritables lapsus i grafies injustificables».¹⁸ En aquesta mateixa carta, Fabra no deixava d'expressar, però, una sèrie de temors:

15. En aquesta mateixa carta, Fabra engega una andanada contra els nous nomenaments de la Secció Filològica de l'IEC: «I, a propòsit de l'Institut, no cal dir-vos quin va ésser el meu astorament quan vaig assabentar-me dels nomenaments d'en Segarra [Josep M. de Sagarra] i de l'Aramon, fets sense consultar-nos prèviament en Nicolau i a mi. Vull creure, com vós, que aquests nomenaments foren fets amb caràcter interí. Vaig demanar aclariments, però encara no m'han estat donats». La composició de la Secció Filològica de l'IEC era, en aquests moments, la següent: Pompeu Fabra, president (SF, 14-II-1911; president SF, 1917-1948; absent des del 1939), substituït, després de la seva mort, per Carles Riba (SF, 5-III-1932; president SF, 1950-1959), Josep Carner (SF, 14-II-1911; absent des del 1939), Lluís Nicolau d'Olwer (SF, 22-III-1917; absent des del 1939); Josep M. López Picó (SF, 1-VII-1933), Josep M. de Sagarra (SF, 1-V-1942), Ramon Aramon, secretari (SF, 1-V-1942), i Pere Bohigas (SF, 13-VI-1942).

16. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xvii, 20-IV-1948, p. 72-75, i xviii, 20-XI-1948, p. 76-81.

17. De fet, van ser dues les llistes d'esmenes al *Diccionari general* que P. Fabra va trametre a J. Coromines, aplegades en *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998), p. 191-223.

18. Vegeu *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xvii, 20-IV-1948, p. 72.

Però hi ha canvis que cal evidentment sotmetre per endavant a l'aprovació de l'Institut, dels quals convé que parlem abans de proposar-ne l'admissió. Tinc motius per creure que alguns dels canvis que proposarem vós i jo no obtindran, absent jo, l'aprovació dels actuals membres actius de la Secció; però sense que això ens hagi de deturar de proposar totes les innovacions que creguem indispensables, vull dir-vos per endavant, jo, a qui no fan por les innovacions, que no crec que n'hi hagi prou que una grafia sigui indubtablement millor que l'actual perquè aquesta hagi d'ésser, sense més, necessàriament reemplaçada per aquella. A l'hora en què es fixà l'ortografia dita de l'Institut, donat l'estat d'anarquia ortogràfica del català renaixentista, hom era lliure d'adoptar per a cada mot la grafia que jutgéssim més bona; però, avui, fixada l'ortografia, ens hi hem de mirar abans de canviar la grafia d'un mot, sobretot si es tracta d'un mot important, d'ús freqüent, que la imatge visual del qual la gent té ben gravada a la memòria. Això vol dir que [no] pel fet que la grafia actual d'un mot estigui en desacord amb la seva etimologia (és el cas de *endanyar*) hagi d'ésser necessàriament rebutjada, i, encara menys pel fet que no estigui d'acord amb alguna de les normes que es conjuminaren en el moment de fixar l'ortografia (és el cas de *encís*, de *amoïnar*). Altra cosa és que una grafia estigui en desacord amb la pronúncia d'un dialecte (és el cas de *tivar*).

Coromines resumirà molt bé el pensament de Fabra sobre les esmenes ortogràfiques que calia fer en la darrera carta que li envià¹⁹ i que Fabra degué llegir *in extremis* poc abans de morir la diada de Nadal d'aquell mateix any:

Resumint jo diria que les raons a tenir en compte es poden classificar per ordre de força en els grups següents:

a) pronúncia dels dialectes moderns que distingeixen (llevat si és evidentment deguda a una alteració moderna i sense arrelament) i dels textos antics escrits per gent que distingia oralment;

b) raons estructurals de l'idioma, de congruència dins el sistema (p. ex. *tros* - *destrossar*);

c) l'ús arrelat ja en la nostra ortografia, quan es tracta de mots importants la imatge dels quals s'ha fixat ja en la memòria de la gent: si són mots extraordinàriament importants aquesta raó pot passar de vegades a davant de b), i àdhuc en algun cas extraordinari davant de a), mentre que si són mots poc importants —mots de diccionari, com *fenal*, *sacotell*, etc.— aquesta raó té menys força àdhuc que d);

d) l'etimologia, que solament té força com a subsidiària de les anteriors, com a raó de reforç d'aquestes, o en els casos en què tots els dialectes, ja des d'antic perderen la distinció o no la conegueren mai.

19. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta XVIII, 8-XII-1948, p. 84-85.

I acaba:

Finalment convé observar aquella norma de prudència comuna a tots els afers humans que recomana, en cas de dubte, d'abstenir-se de fer res, o bé, en el que ara ens interessa, esborrar el mot del diccionari, si no hi ha veritable necessitat d'incloure-l'hi.

Crec que amb això que he dit no faig més que formular els principis que vostè ha seguit tota la vida, als quals em vaig atènyer essencialment des del començament i que amb els anys i l'experiència no han fet més que anar-se fortificant i precisant dintre meu.

COROMINES, MEMBRE DE L'INSTITUT

En la penúltima carta que va escriure a Coromines,²⁰ Fabra l'investia membre de l'Institut i cap de les Oficines Lexicogràfiques *in pectore*:

Em plau molt, com a amic que us sóc i com a patriota, saber-vos esdevingut un lingüista de primera fila, que honora Catalunya; però això, enyorat Coromines, no em consola de la pena que em fa veure-us allunyat de la nostra terra, privat de dedicar-vos de ple a l'obra de perfeccionament de la nostra llengua i d'ésser, com us pertoca, el cap de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut, de les nostres fins ara desgraciades Oficines. Jo que, quinze anys endarrera, esperava que, per fi, anàvem a redreçar-les un cop desembarassats dels qui tant entrebancaren el seu bon funcionament! Però confio que, amb mi o sense mi, l'obra interrompuda es reprendrà, i vós hi sereu.

Fabra moria la diada de Nadal de 1948. Poc després d'aquest fet luctuós, el 16 de febrer de 1949, Coromines es posà en contacte epistolar amb Carles Riba, president de la Secció Filològica de l'Institut en substitució de Fabra. Coromines escriu essent ja professor a Chicago, on havia aterrat l'any 1946, després d'haver sojornat un any a Nova York gaudint d'una beca de la Fundació Guggenheim per a la preparació del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. L'objectiu de Coromines era fer complir les darreres voluntats de Fabra expressades en la carta anterior. I per a això esgrimia aquell fragment de la carta de Fabra afegint-hi tot seguit:

[...] tinc consciència, sense una modèstia que hauria de ser insincera, d'haver reunit sobre el català una massa de coneixements, gràcies a una sèrie de circumstàncies favorables, una massa de coneixements tècnics tan gran com cap altra persona vivent avui no ha pogut reunir-los.

20. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xvi, 20-IV-1948, p. 74.

I sol·licitava formalment l'ingrés en aquesta institució. Riba li responia²¹ que en prenia nota i en la contestació d'una carta posterior de Coromines li responia que el «*fauteuil* d'En Fabra», per usar l'expressió mateixa de Riba, seria per a ell:

[...] ens acordàrem, sense dificultats, sobre aquests dos punts: que el successor d'En Fabra ha d'ésser un filòleg tècnic (prou poetes dins la Secció!) i que aquest ha d'ésser V.²²

Finalment, Coromines va ser fet membre adjunt de la Secció Filològica de l'IEC l'any següent, en la sessió plenària del 21 de gener de 1950. En la carta posterior,²³ Coromines acceptava i regraciava «l'elecció amb què acaba d'honorar-me l'Institut» i expressava «la necessitat d'escurçar el termini de la tornada», necessitat que no aconseguiria mai. Coromines tornà a posar els peus a Catalunya després de la Guerra Civil pel maig de 1952. A partir d'aleshores, i fins a la seva jubilació l'any 1967 com a *full professor* de la Universitat de Chicago, quan es reincorporà definitivament a Catalunya, Coromines pogué concentrar la docència a la universitat i passar cada any un semestre a Catalunya fent enquestes per al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i per a l'*Onomasticon Cataloniae*.

De fet, la situació de l'Institut durant la dècada dels cinquanta no era gens fàgura, com comenta Riba:

El fet és que la situació s'ha prolongat més que aleshores no es preveia, i de vegades surto d'una d'aquestes sessions privades que fem, amb la melangia de plegar d'un joc per al qual potser ja som massa grans. V. deixa entendre el temor que estiguem sotmesos «a una forta pressió» etc. des de fora. No, res d'això: se'ns desdenya olímpicament; se'ns indica que si procedíssim a una depuració se'ns reconeixeria; però, en el cas que ens avinguéssim a aquesta indignitat, no dubto que ens posarien altres condicions igualment inacceptables. ¿He dit olímpicament? Per part d'alguns, caldria dir mefistofèlicament: prou se sap que una Acadèmia no pot obrar sense més recursos que els que s'arrenquen de bons patriotes, de dins i de fora, que es van cansant... I mentrestant, els membres que fan obra científica, la fan, si excepcionalment no tenen una posició personal independent, a estones que els deixen altres ocupacions, o gràcies a mecenatges precaris, o pitjor, lligant-se amb institucions estatals que, si no són creades originàriament contra la cultura catalana —vull sobretot dir en català— dins de Catalunya ho resulten; amb un trossejament de la unitat aconseguida, per trista torna.²⁴

21. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 12, 17-III-1949.

22. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 14, 29-VIII-1949, p. 84.

23. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 15, 14-III-1959, p. 87-88.

24. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 14, 29-VIII-1949, p. 83.

LA REEDICIÓ DEL DICCIONARI FABRA

De la revisió del diccionari Fabra que preparava l'Institut, ni un mot més. El silenci era més que significatiu. Coromines estava immers en la redacció del diccionari etimològic castellà, que l'acaparava totalment. Pel que fa a l'Institut, no havent-hi possibilitats d'afrontar econòmicament l'edició, el projecte es devia aturar. De totes maneres, Coromines ja havia deixat enllestit un treball inèdit titulat *Addicions i modificacions al Diccionari general de P. Fabra* en data 6-IV-1948, de seixanta-tres pàgines de gran format, que la Fundació Pere Coromines té intenció de publicar tan aviat com sigui possible.

Estant les coses així, una carta de Joan Coromines a Carles Riba de la darrereria de 1953²⁵ alerta d'una «qüestió urgent i important»:

En Vila i Vallès, llibreter català de Buenos Aires, em diu en una carta del 22 de novembre, rebuda ahir: «Ja el suposo assabentat que el dia del llibre (abril de 1954) es posarà a la venda a Barcelona, la nova edició del *Diccionari Fabra*, corregit i augmentat i autoritzat per la censura franquista. Tinc entès que s'ha obligat a treure unes poques paraules —no sé quines». No afegeix res més.

Coromines continua un pèl malfiat:

Suposo que aquesta novetat, que em sobta desagradablement, ja deu ésser ben coneguda a Barcelona. Si no ho fos, la provenença de Buenos Aires faria pensar que la reedició és cosa d'En Cruzet i En Lòpez Llausàs [...]. A Barcelona ja em temia jo que passaria això d'un moment a l'altre i per això vaig demanar que l'Institut prengués una decisió en ferm. Deurà ésser una reedició feta de qualsevol manera i amb més errades encara que l'altra. Si persistim en la idea de desautoritzar-la potser encara som a temps de fer una gestió enèrgica per impedir l'aparició del llibre o ajornar-la. La cosa és de molt mal averany, car s'hi pot haver ficat algun aficionat sense escrúpols que hi introdueixi innovacions, i fins es pot témer que ací hi hagi el punt d'arrencada d'una dissidència important. Tenim enemics poderosos interessats en l'aparició de tals dissidències.

Davant d'aquesta situació, Coromines proposava mesures expeditives:

Val la pena d'intervenir ràpidament prop dels editors, siguin qui siguin, i anunciar-los la desautorització i que es farà pública per diversos mitjans a Catalunya i a l'estranger. Això potser encara els pot fer reflexionar. És de témer que la família Fabra hi vagi d'acord i també caldria telefonar-los i escriure'ls.

25. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 23, 20-XII-1953, p. 103-105.

En aquesta mateixa carta, Coromines esgrimia un fragment d'una carta de Lluís Nicolau d'Olwer sobre el tema de la reedició del diccionari Fabra:

El *Diccionari Fabra* no pot esperar *ad kalendas*. Precisament donada la situació actual del català, cal no privar d'aquest instrument els nostres compatriotes que encara es preocupen de la correcció de la llengua. Estem exposats a una reedició irresponsable d'algun editor pirata (fa anys, hom havia parlat de fer-la en una República americana: compteu com hauria sortit!). La revisió a fons del *Diccionari* donarà bastant de feina, car a més de la part purament filològica, caldrà posar al dia el vocabulari científic... D'altra banda la direcció de l'empresa heu d'assumir-la vós (qui, si no?), i migpartida la vostra activitat entre Xicago i Barcelona i tenint entre mans moltes altres tasques, no podreu enllestir una *nova edició* del *Diccionari* sinó en el termini d'uns anys. El meu parer seria, doncs, de fer ara una *reimpressió* de la 1.ª edició, introduint-hi només aquelles modificacions que En Fabra havia ja acceptat, i que això ho deixéssiu enllestit vós en el pròxim semestre barceloní.

Aquesta carta no tingué resposta directa de C. Riba. De totes maneres, tres setmanes després,²⁶ Coromines torna a insistir en aquest tema, aprofitant noves notícies enviades per aquell llibreter:

[...] la censura ha donat permís per a la reimpressió, si bé crec que n'ha fet suprimir alguna poca cosa²⁷ (això no ho sé del cert). En Lòpez Llausàs, d'acord amb la Casa del Libro de Barcelona, i essent En Lòpez posseïdor de tot el plom amb què es va imprimir, [...] el reimprimeix. L'únic que ha hagut de fer és posar al seu lloc totes les paraules de l'Addenda, de la pàgina 1.763 a la 1.782 [...]

Coromines es posa al servei de l'Institut:

Per al cas que sigui possible de convèncer els editors de la necessitat de procedir d'acord amb nosaltres —i crec que val la pena de fer un esforç per aconseguir-ho— jo resto disposat a dirigir la reimpressió, sigui limitant-me a vetllar perquè el text sigui reproduït sense altra modificació que les errades d'impremta, i alguna distracció o inconseqüència evident, sigui (ço que em semblaria preferible si vostès hi estan d'acord) fent-hi només aquelles poques esmenes que figuren en la llista aprovada per l'autor i els col·legues de la Secció.

En la carta següent, Coromines resumeix en dos punts, després de callar «moltes raons per motius ambientals», la seva posició sobre la reedició del diccionari Fabra:

26. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 24, 6-I-1954, p. 106-108.

27. Cf. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990), «Reincorporació al *Diccionari general de la llengua catalana* de les supressions atribuïbles a la censura», a *Documents de la Secció Filològica, I*, Barcelona, IEC, p. 73-75.

1. Crec que caldria fer un esforç a fons perquè de la lectura i correcció de les proves es pogués encarregar un bon corrector de català, sense cap relació amb la Casa del Llibre, designat per nosaltres i pagat per nosaltres, però amb diners d'ell. Per tant no pot ésser En Miracle, ni l'Aramon ni jo. [...]

2. La nota preliminar signada pel nostre President i la introducció de correccions (correccions noves, que no siguin de meres errades, distraccions o inconseqüències momentànies) són coses que estan molt bé, sobretot si, com ho entenc, no ens hi comprometem des d'ara. [...]

Tot fa témer i els primers fets ho confirmen, que ells miraran de precipitar la impressió, i àdhuc tirant fulls abans que ho autoritzem, com ja ho van fer en vida d'En Fabra, amb la primera impressió. El nostre «veurem» els frenarà saludablement. Ara nosaltres tenim sobre En Fabra el gran avantatge de no esperar de l'editor cap diner, i ens mostrariem ben curts de caràcter si no fèiem rendir a aquest avantatge tot el que pot rendir.

LA CONFERÈNCIA «ELS DOS DICCIONARIS»

Enmig d'aquest procés de reedició del diccionari Fabra, el filòleg menorquí Francesc de Borja Moll fa a Barcelona una conferència que causà un cert rebombori. Va ser un 20 de maig de 1954 a la seu de la Caixa de Jubilacions i Subsidis del carrer Aragó, dins els actes de l'Obra del Diccionari.

En aquesta conferència,²⁸ Moll donava resposta de manera belligerant a una sèrie de rumors, alguns d'ells un pèl malintencionats i d'altres d'una mala bava indissimulada, en contra del *Diccionari català-valencià-balear* en curs de publicació. Aquesta polèmica no apareix en els annals de la història cultural del nostre país —només F. de B. Moll en fa esment en les seves memòries—,²⁹ però, per exemple, alguns fragments del prefaci³⁰ de C. Riba a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra, no s'entenen si no es té en compte aquest context.

La polèmica, no exempta de confrontació comercial —pensem que al cap de poc (setembre de 1954) apareixeria als aparadors de les llibreries la nova edició del

28. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), p. 263-279.

29. Cf. F. de Borja MOLL (1975), *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, Moll, col·l. «Els Treballs i els Dies», núm. 12, p. 138-143.

30. Potser algun dia caldria analitzar amb cert deteniment el prefaci de C. Riba al diccionari Fabra. En alguns moments, no sempre, però, sembla estar presidit per un cert desmenjament —i no ho diem només pel polèmic «honnête homme»— en relació amb aquesta obra de Fabra. És clar que, mirat en perspectiva lexicogràfica general, el diccionari Fabra és el que és, o el que podia ser en els moments i les circumstàncies en què va ser redactat. Però també és evident que dins el panorama de la lexicografia catalana l'aparició del diccionari Fabra suposava que la nostra llengua entrava amb tots els honors dins la categoria de les llengües de cultura. D'altra banda, l'aparició del diccionari Fabra abans de la Guerra Civil va ser providencial, perquè no costa gaire imaginar que l'inici de la dictadura franquista sense l'existència del diccionari Fabra hagués suposat per a la llengua catalana una tragèdia de resultats irreversibles.

Diccionari general de la llengua catalana, de P. Fabra, beneït per l'IEC—, discutia en el fons quin havia de ser el model de llengua literària —que era el terme que s'usava aleshores per referir-se a la llengua estàndard— que s'havia d'usar, quin havia de ser el tipus de llengua, prou ample sense arribar a ser disgregador, que calia per tal que tots els parlants i escriptors dels Països Catalans s'hi sentissin còmodes.³¹

Moll acabava la conferència amb les paraules següents:

El que fa perillar la unitat de la llengua no és l'ús de paraules dialectals, que són fruit de la mateixa llengua; el que fa perillar la unitat és el prurit d'imposar un motllo unitari a tothom i no respectar la personalitat dels escriptors comarcals, que tenen perfectíssim dret a matisar els seus escrits amb mots i formes de les seves regions respectives. Així s'atura l'enriquiment del lèxic i al mateix temps es fomenta el divorci dels escriptors i lectors regionals, s'aconsegueix que es retreguin d'escriure i llegir en català, i es fa, a la llarga, una labor de disgregació, tota contrària de la unitat en nom de la qual es parla. I quan alludeixo a les comarques, no vull referir-me únicament a València i a les Illes, sinó a les mateixes regions del Principat; perquè és un fet innegable que en la política cultural catalana s'ha tingut molt poc respecte als valors de Lleida, de l'Empordà, del Camp de Tarragona i d'altres comarques poc o molt allunyades de Barcelona.

Els problemes del llenguatge, i més concretament del lèxic, han de tenir la solució escaient en els dos diccionaris: en un diccionari de criteri exhaustiu que aportí tots els materials, i en un diccionari normatiu que vingui després d'aquell i que n'aprofiti tot allò que no sigui barbarisme innecessari, arcaisme ja superat o simple variant local. I la labor pràctica del qui prepari el diccionari normatiu ha de consistir en tenir una major tolerància per a les paraules comarcals, sobretot per a les que bons escriptors ja han usat literàriament.

Jo espero confiat el dia que l'Institut d'Estudis Catalans, amb el seu ben guanyat prestigi i amb la garantia dels noms il·lustres que figuren en la llista dels seus membres, ens doni el diccionari normatiu, ben fonamentat en la coneixença de totes les aportacions precedents, i en el qual figurin els mots catalans, no com una relació d'indultats del rigor acadèmic, sinó com un exponent de la riquesa exuberant de la nostra llengua, sia quina sia la regió on es parli, perquè sempre hem proclamat i proclamarem que allà on es parla català, per lluny que sigui, batega l'autèntic esperit de Catalunya.

31. La polèmica venia de lluny, vegeu, si no, la carta (Sueca, 18-II-1954) que J. Fuster adreçà a l'escriptor Vicenç Riera Llorca, en què narra la primera visita que féu a Barcelona, entre el 8 i el 15 de febrer de 1954, patrocinada pel grup de la revista *Pont Blau*, de Mèxic, que dirigia el mateix Riera Llorca: «Després, vam tocar —n'havíem quedat set o vuit— el tema de la llengua; ja pots imaginar-t'ho: el problema de la llengua de valencians i mallorquins. Riba estava irritat amb els mallorquins —jo, càn did de mi, em pensava que Riba no s'irritava—, per certs excessos dialectalitzants: acabàrem coincidint que la meua posició era la més equànim i discreta [...]» (*Epistolari Joan Fuster - Vicenç Riera Llorca* (1993), ed. a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès, Barcelona, Curial, p. 332).

Aquesta conferència provocà una llarga carta³² de Coromines de contestació. Coromines, esverat per les notícies que li arribaven des de Barcelona pel malestar que havia provocat la conferència de Moll, li'n demanà una còpia. La contestació de Coromines és aquell tipus de cartes que justifiquen tot un epistolari. Coromines, conciliador, defensa la posició intermèdia:

Sobre aquest tema existeixen moltes posicions i encara més matisos. Hi ha posicions extremes i posicions intermèdies, i la qüestió és molt clara, amic Moll: la raó està amb els del mig, i el tort en això està amb els extremistes, d'una i altra banda.

I raona:

Estigueu segur que homes com En Carles Riba i En R. Aramon, són gent que han lluitat i lluiten contra els exclusivismes i exageracions unificadores de molts, poc informats els uns i molt intolerants els altres.

Això em sembla essencial per damunt de tot: tots els anomenats en últim lloc estem en una sola barca. I aquesta barca està travessant un tràngol assalta-da per corrents i ràfegues d'una i altra direcció.

També entre nosaltres hi ha diferències, diferències algunes vegades importants i generalment només de matís. És bo que tots exhortem el qui es trobi a l'arjau a servir ben bé en la direcció precisa que cadascú creu la ideal, però no ens posem a forcejar violentament els uns amb els altres per imposar-la. No solament perquè podem bolcar la barca de tots, sinó encara més perquè les diferències en realitat són petites, i mostrem una manca de perspectiva si ens posem a polemitzar amb vehemència per discrepàncies de relleu escàs. Tots tenim un denominador comú: ni creiem que hi hagi cap dialecte amb dret a usurpar les funcions de la llengua literària o digne de suplantar-la per ell sol, ni volem que aquesta rebutgi les aportacions dialectals valuoses. Dintre aquesta tesi general els uns ens decantem a subratllar fortament la primera part d'aquesta definició, d'altres l'altra, i els altres a subratllar-les totes dues amb força igual.

La posterior contestació, santament indignada, de F. de B. Moll ocupa la carta 64:³³

Estau en un error profundíssim quan pensau que he parlat influït per gent que em volta i em diu «Els altres han dit tal cosa, nosaltres hauríem de tornar-nos-hi dient que no comprin el d'ells». Que poc em coneixeu! ¿Podeu creure que hauria passat la vida sacrificant-me, com l'he passada, si tingués aquest es-

32. Vegeu *Epistolari Joan Coromines - Francesc de Borja Moll: Apèndix: Epistolari Pompeu Fabra - Francesc de Borja Moll* (2000): carta 59, 26-VIII-1954, p. 199-225.

33. Vegeu *Epistolari Joan Coromines - Francesc de Borja Moll: Apèndix: Epistolari Pompeu Fabra - Francesc de Borja Moll* (2000): carta 64, 7-I-1955, p. 235-239.

quifit criteri purament mercantil, aquesta magror espiritual? Els qui em volten, gent senzilla, sense pretensions d'intellectuals, tenen tots un denominador comú: un patriotisme abrandat, a prova de dificultats i de mesquineses d'altri; obren amb un desinterès exemplar, com jo no creia que n'existís encara, i posen per damunt de tot, els interessos de l'obra patriòtica per la qual es mouen. Amb el mateix entusiasme propaguen el *Diccionari català-valencià-balear* que les publicacions Barcino, les de l'Òssa Menor o les de l'Institut d'Estudis Catalans. Però aquests homes carregats de fe i d'abnegació s'han trobat sovint que la seva propaganda del *Diccionari català-valencià-balear* era entrebancada per un treball de sapa que sempre procedia d'elements íntimament adherits a la més alta institució cultural catalana. Imagineu-vos el desencís que havia de produir-los aquest fet incompreensible!

Concretament, a aquests amics els arriben pertot notícies de la consigna «No compreu el *Diccionari català-valencià-balear*», i aquesta consigna ha pervingut a coneguda d'una massa important de patriotes que se n'han escandalitzat amb tota la raó. Però la reacció d'ells no ha estat de dir que no comprin el *Diccionari Fabra*, sinó al contrari, comprar-lo ells i recomanar-lo als amics i coneguts, com jo mateix he fet. Tota informació que us hagi arribat en el sentit de dir que els elements de propaganda del *Diccionari català-valencià-balear* entorpeixen la difusió del *Diccionari Fabra*, és tendenciosa i falsa.

Ara, que l'actitud de determinats elements conspicus del catalanisme enfront del *Diccionari català-valencià-balear* ha indignat els nostres propagandistes i els ha fet lamentar que l'Institut perdi prestigi per estar lligat amb les persones que han pres la dita actitud, això és completament exacte.

La teoria de la consigna de no comprar el *Diccionari català-valencià-balear* és que no convé que aquest vagi a altres mans que a les dels molt entesos. Suposant que això no fos una exageració, caldria només considerar que els entesos no basten, en el nostre país, per a sostenir una obra tan costosa, i que, encara, molts d'ells no la compren o pretenen que cal regalar-los-la. Pobres obres per als entesos, si haguessin de confiar-se de l'ajut d'aquests!

Els salvadors del *Diccionari* seran una massa de catalans «no entesos», però vibrants de patriotisme sincer. I el *Diccionari*, desgraciadament, haurà hagut de fer-se a despit de molts dels «entesos». Bona dada, edificantíssima, per a la història!

Sigui com sigui, els ànims exaltats —Riba arriba a parlar de «cisma» i «revolta»³⁴— es calmaren i les aigües tornaren a mare. En quina mesura hi contribuï aquesta carta de Coromines que, en certa manera, creava jurisprudència sobre el tema, és difícil de dir. Ara bé, quan F. de B. Moll publicà la seva conferència, introduí les modificacions que els comentaris de Coromines suggerien. D'altra banda, cal recordar que J. Coromines fou el gran avalador de F. de B. Moll —i també de M. Sanchis Guarner— per al seu ingrés a la Secció Filològica de l'IEC. En

34. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 28, 29-IX-1954, p. 120.

aquesta mateixa carta de Riba a què fèiem referència més amunt, Riba comentava, com qui no vol:

Amb tot m'he contingut d'usar-la jo [la duresa] en el pròleg a la reedició del *Diccionari Fabra*, que ja he escrit. Em sap greu de no haver pogut esperar les notes que V. m'havia promès: la impressió era feta, amb totes les garanties que nosaltres havíem exigit; i només mancaven les meves pàgines. De totes maneres, l'original és a la censura, i fins que no el vegi aprovat no creuré que passi incòlume.

Coromines contestà aquesta notícia lamentant-se'n:

Començo per la cosa més important i urgent, una notícia que m'ha fet impressió, i una impressió no gens agradable. Em diu «la impressió (del *Diccionari Fabra*) era feta, amb totes les garanties que nosaltres havíem exigit; i només mancaven les meves pàgines» (deixem de banda ara que jo demanava altres garanties, com la de poder llegir jo una prova de tot el llibre, i només me'n van deixar veure 30 pàgines, després de grans precís i insistència, entre les 1.800). Vol dir, doncs, que tot el diccionari ja està tirat fins a la Z? Suposo que sí (millor que m'equivoqués).

És a dir: des de finals de l'any passat fins al mes de juny —en sis mesos o més— solament es va tirar i imprimir de la A a la D, i ara en tres mesos s'han imprès i tirat totes les altres lletres. Sembla que la cosa s'ha precipitat quan he estat fora.

De fet, Coromines es queixarà, ens sembla que força raonablement, d'haver-li fet el buit en la reedició del diccionari Fabra. Però, realment, el que lamentava era que:

Sr. Riba, han passat 22 anys d'ençà que va sortir la primera edició del diccionari. En passaran menys fins a la tercera? Es pot témer que en passin més, i llavors vostè, l'Aramon, jo i tots serem morts.³⁵

I, sobretot, Coromines es mostrava belligerant en tres mots: *viuda*, *pendre* i *racó*, només el darrer dels quals va ser acceptat *in extremis* dins la fe d'errates. Riba ve a contestar-li que veia fantasmes:

35. Cf. A. RICO i J. SOLÀ (1995), *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*, València, Universitat de València, p. 171: «La situació de la llengua en les dècades posteriors a l'aparició del Fabra i el caràcter de diccionari oficial que conferia a aquest l'Institut d'Estudis Catalans no afavorien gens l'aparició d'altres diccionaris de caràcter general. Els que van aparèixer en les dècades dels anys seixanta i setanta, i fins i tot els més recents, es caracteritzen per una forta dependència del DGLC».

Temo que V., sense adonar-se'n, s'abandoni una mica al complex de solitud i de recel propi de l'emigrat (jo també ho he estat); però espero que, en tornar, tenint davant dels ulls, viva i desagradable, la complicació de les coses d'aquí dins, recordarà una vegada més aquella dita nostra: «no es pot matar tot el que és gras», i cedirà més fàcilment en coses secundàries per salvar-ne d'importants.³⁶

En fi, enrabiats, J. Coromines redactà la seva dimissió,³⁷ que en darrera instància no presentà. Uns i altres acabaren contemporitzant pel bé de l'Institut i del país.

LES «MANERES HONESTES DEL GUST»

De fet, la relació epistolar entre Coromines i Riba s'interromp gairebé durant un any. Quan es torna a reprendre, és per agrair la revisió de la traducció de *L'eunuc*, de Plaute, que Coromines havia traduït per a la Fundació Bernat Metge. Després d'agrair formalment la «cura» amb què havia revisat la seva traducció, Coromines s'exclama de «la gran quantitat de correccions merament *de català*».³⁸ I aquest és un altre dels grans temes i preocupacions de Coromines durant aquests anys actius dins l'Institut. Un tema —probablement «el» tema— que ja treia el cap en aquella llarga carta a F. de B. Moll que hem citat més amunt: «la raó està amb els del mig», escriu a Moll, referint-se a models de llengua. I aquesta mitjanja la forneixen «les maneres honestes del gust», per dir-ho a la manera de Riba:

El gust: vet aquí un sentit que en ell mateix no s'hereta; però és transmissible un joc de criteris que n'asseguri millor l'educació en cadascú. Aquella educació, per la qual, i únicament per la qual, l'escriptor arriba a discriminar, amb una serenitat que fa petitíssim el marge de falla, entre el que ha de saber —o d'oblidar— d'ell mateix, i el que deu als altres, als qui el llegiran; i a la seva pròpia obra, que ha de viure per ella mateixa, orgànicament, segons la seva finalitat, sí, però també segons unes condicions socials dins les quals l'escriptor s'ha trobat, i sobre les quals sense poder-les canviar, té la possibilitat i el deure d'influir.³⁹

Llavors, si Riba i Coromines semblen estar d'acord en el fons, és a dir, que el «bon» gust —«les maneres honestes del gust»— ha de presidir el model de llengua literària, què havia passat? Que els gustos, com els temps, estaven canviant?

36. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 30, 26-XI-1954, p. 134.

37. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), p. 255-259.

38. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 36, 9-V-1956, p. 166.

39. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), p. 245. Es tracta del prefaci de Carles Riba a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra.

Sigui com sigui, la posició de Coromines pel que fa al model de llengua literària queda ben explicitada en una carta adreçada a Josep Pla amb motiu de no haver-se-li concedit el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes:

Vostè sap que jo poso la força d'estil per damunt de la recerca preciosa, el gruix humà per damunt de l'alambí, la literatura d'abast nacional molt més alta que el brodat de cenacle, l'essència per sobre de la quintaessència.⁴⁰

Aquesta serà la gran discussió que tindrà amb l'escriptor Joan Sales. El gran tema de la correspondència entre Coromines i Sales —que a voltes es converteix en un tema amb variacions— serà, doncs, el model de llengua literària, és a dir, l'establiment del que ara en diríem una llengua estàndard, que fos adequada i útil a totes les circumstàncies de la vida, com defensava J. Sales:

Perquè el nus de la qüestió és aquí, com havia comprès Pompeu Fabra ja des de darreries del segle passat: ¿el català pot aspirar a ser una llengua plenament usual, és a dir, apta per a tots els usos, com ho són el suec, el noruec, el danès, el neerlandès, el txec i altres d'una extensió geogràfica o un nombre de parlants comparable; una llengua en què es pugui escriure amb tota naturalitat des de la correspondència més íntima fins a la propaganda comercial més multitudinària, des de la filosofia més primfilada o la jurisprudència més docta fins al vodevil més esqueixat o el serial radiofònic més demòtic? ¿Pot ser la llengua dels tribunals i dels cabarets, del Parlament i del cine, de la ciència i dels diaris, de l'oratorià sagrada i de la televisió? ¿O bé ha de limitar-se a llengua merament «literària», quasi merament «poètica», a la manera de la dels felibres?⁴¹

Evidentment que tant Coromines com Sales, com també Riba i tota la Secció Filològica de l'Institut, creien que la nostra llengua havia de ser «apta per a tots els usos», però, amb el rerefons de la dictadura franquista, que ho condicionava tot, no estaven d'acord en els procediments. Coromines també creia, com Sales, que «un arcaisme és tan de mal gust com un barbarisme».⁴² El problema, en aquest cas, era que Sales tirava massa pel dret en alguns aspectes, com en el de proposar modificacions ortogràfiques. Coromines reconeixia que pel «camí del lèxic i de la fraseologia es pot anar força enllà sense escandalitzar-me».⁴³ Però l'advertia severament: «deixeu córrer del tot la idea de canviar normes ortogràfiques ni grama-

40. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla* (2001): carta 10, 27-V-1973.

41. Vegeu J. SALES (1971), «Pròleg de l'editor», a Joan COROMINES, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor, coll. «El Pi de les Tres Branques», núm. 2-3, p. 9.

42. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 35, 9-XII-1957, p. 156.

43. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 43, 4-X-1958, p. 173.

tics, i aquelles més que cap», idea que en una carta posterior⁴⁴ no s'està de titllar d'«insensata», alhora que el prevenia seriosament sobre els perills de dinamitar l'autoritat de l'IEC: «romput el principi d'autoritat de la Filològica, cada dia se'n llevaria un, amb aquell vici tan català de les “pensades”».⁴⁵

En aquesta llarga carta —antològica— Coromines insistia detalladament, exemplificant-ho de manera magistral, sobre els motius que farien forassenyada qualsevol modificació de l'ortografia, tot i reconèixer els problemes del nostre sistema:

Confesso que d'aquests 40 anys en fa 25 o 30 que vaig arribar a la conclusió que la nostra ortografia tenia imperfeccions d'importància. Mentre totes ens ponien, i comptàvem amb l'escola i amb la premsa, el mal en definitiva era lleu, i no ha començat d'ésser important fins que els déus se'ns han girat d'esquena, però bé, tot això és història, és un fet acomplert i sense remei!⁴⁶

Problemes que eren, en molts casos, estructurals:

D'altra banda noteu una cosa molt més important. Que la gran majoria de les dificultats de l'ortografia catalana són dificultats *inherents*. [...] Dificultats inherents per dues raons. Primer perquè la nostra llengua és *molt* més rica en sons que el castellà. Aquest no té més que 5 sons vocàlics i 18 sons consonàntics (parlo de sons i no de lletres) [...]. El català, en canvi, té 23 sons consonàntics diferents i té 8 vocals en lloc de les 5 castellanès. Ara bé, com que català i castellà han d'expressar aquest nombre diferent de sons per mitjà del mateix nombre de lletres heretades del llatí, que no són en total més que 24 (mentre que els nostres sons són 31), salta als ulls que el català, per compensar aquest dèficit de l'alfabet llatí, ha de recórrer indefugiblement a complicacions ortogràfiques que el castellà no necessita. [...] I la segona raó és que nosaltres tenim un sistema de dialectes diferenciat sobretot en qüestions de pronunciació, i aquests dialectes ens imposen encara moltes altres complicacions ortogràfiques inevitables [...].⁴⁷

La qüestió, doncs, és que l'ortografia és un sistema de representació lingüística, que té uns condicionaments històrics determinats, que al seu torn intenta acontentar tots els parlants, amb les seves varietats i dialectes, d'una llengua que s'estén de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó.

En fi, el tema donaria per molt. Però fixem-nos com a través de la correspondència de Joan Coromines amb interlocutors com Fabra, Moll, Riba, Pla i Sa-

44. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 177-189.

45. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 184.

46. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 178.

47. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 179-180.

les, podem passar revista a alguns temes que van interessar la intel·lectualitat catalana de les dècades centrals del segle xx. Evidentment, la correspondència de Coromines se'ns apareix com una gran muntanya que té diverses vies d'escalada. Nosaltres només n'hem assajat una.

JOSEP FERRER I COSTA
Filòleg

JOAN PUJADAS I MARQUÈS
Periodista

BIBLIOGRAFIA

- COLÓN, G.; SOBERANAS, A.-J. (1991). *Panorama de la lexicografia catalana: De les gloses medievals a Pompeu Fabra*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (Biblioteca Universitària)
- Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll* (2000). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg d'Aina Moll. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 2)
- Epistolari Joan Coromines & Josep Pla* (2001). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg de Marina Gustà. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 3)
- Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg de Jaume Medina. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 5)
- Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg d'Albert Manent. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 7)
- MOLL, Francesc de B. (1975). *Els altres quaranta anys (1935-1974)*. Mallorca: Moll. (Els Treballs i els Dies; 12)
- Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998). Ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. Presentació de Max Cahner. Proemi de Manuel Castellet. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 1)
- SALES, Joan (1971). «Pròleg de l'editor». A: COROMINES, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, p. 7-20. (El Pi de les Tres Branques; 2-3)
- SOLÀ, J.; MARCET I SALOM, P. (1998). «Bibliografia de Pompeu Fabra». A: *Homenatge a Pompeu Fabra (1868-1948): Fidelitat a la llengua nacional. Biografia: Antologia: Bibliografia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Institut d'Estudis Catalans, p. 127-222.